

РОЗДІЛ І. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 344.362

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2021-3-01>

Правова регламентація діяльності військового флоту у стародавні часи

Борисов Є. М.

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри військової підготовки

Одеський державний екологічний університет

вул. Львівська, 15, Одеса, Україна

orcid.org/0000-0002-2138-4862

uimtu@ukr.net

Ключові слова: *військово-морські сили, історія флоту, військово-морське право, військово-морська доктрина, військово-морська стратегія.*

У статті досліджено питання становлення нормативного регулювання військової діяльності на морі у стародавній період. Проаналізовано відповідну морську практику Стародавнього Єгипту, Античної Греції та Римської держави. Висвітлено першоджерела у формі літературних пам'яток, написів, праць істориків і філософів стародавнього світу, а також їх відображення у роботах сучасних науковців. Констатовано відсутність уваги вітчизняних авторів до відповідних важливих, практично витребуваних аспектів історії держави та права.

Доведено наявність нормативного регулювання діяльності військового флоту практично із часів його виникнення й одночасну відсутність збережених нормативних актів зазначеного періоду. Акцентовано на значущості флоту у літературі Стародавнього Царства та відображенні морської війни у записах періоду війн із «народами моря». Відзначено, що відомості про регулювання морської діяльності в Індійському океані в античні часи є вкрай обмеженими та ґрунтуються на текстах грецьких істориків і релігійних пам'яток.

Вказано на розуміння державами Стародавньої Греції значущості військового флоту як стратегічного засобу внутрішньої та зовнішньої політики та констатовано безперечний вплив винайдених греками концепцій на подальший розвиток військово-морських сил світу. Відзначено роль «Іліади» Гомера як першоджерела морської практики греків мікенської доби, здійснено аналіз регламентації морської війни класичного грецького періоду, виконаної Геродотом і Фулідідом. Вагомим джерелом знань про регламентацію діяльності військового флоту у стародавні часи стали доктринальні праці римських авторів із військового мистецтва.

Досліджено відповідний розділ трактату Публія Вегеція «Про військову справу». Сталість організаційних механізмів була зумовлена насамперед тривалою відсутністю викликів і завдань для римського флоту у період його повного домінування над морями Імперії. Визначено підходи римлян до кораблебудування, уніфікації засобів ведення морської війни, спорядження кораблів і їх комплектації екіпажами. Висвітлено загальні підходи того періоду до морської тактики та до управління флотом, зокрема за бойових умов, стримане ставлення римської держави до форм та умов застосування морської сили, що прямо вплинуло на тогочасний порядок регламентації військово-морської справи.

Legal regulation the naval activities in the ancient times

Borysov Ye. M.

Candidate of Law Sciences,

Associate Professor at the Department of Military Training

Odesa State Ecology University

Lvivska str., 15, Odesa, Ukraine

orcid.org/0000-0002-2138-4862

uimtu@ukr.net

Key words: *naval forces, history of navy, naval law, naval doctrine, naval strategy.*

The article examines the formation of normative regulation of the military (naval) activities at sea in the ancient period. The relevant maritime military practices of Ancient Egypt, Ancient Greece and the Roman Empire are analyzed in the article. The original sources are highlighted by the author, in the forms of the literary monuments, inscriptions, works of ancient historians and philosophers, as well as the reflection of those original sources in the works of some modern scientists of the civilized countries. The lack of attention of the Ukrainian authors to the relevant important and practically demanded aspects of the history of the state and law is stated in the article.

The article points on the existence of normative regulation of the naval activities, which has been proved practically since the origin of navy, and at the same time author states the absence of preserved relevant normative and regulatory acts of the specified period. The understanding of the significance of the navy in the literature of the Egypt's Old Kingdom is indicated and the reflection of the naval war in the official records of the period of Egypt's wars with the "peoples of the sea" is investigated in the article. It is noted in the article, that information on the regulation of maritime activities in the Indian Ocean in ancient times is extremely limited and that it is based exclusively on the texts of Greek historians and on some regional religious books.

The article points out the understanding of the importance of the navy as a strategic tool of domestic and foreign policy of the states of Ancient Greece and the indisputable influence of the naval concepts, invented by the Greeks, on the further development of the naval forces of the world. The role of Homer's 'Iliad' as the primary source for the naval practice of the Greeks of the Mycenaean period is noted, and the regulation of the naval war of the classical Greek period, carried out by Herodotus and Thucydides during their analysis of the Greco-Persian wars is analyzed in the article.

It is stated that the doctrinal works of Roman authors on the art of war became an important source of knowledge about the regulation of the navy in ancient times. The article investigates the corresponding section of Publius Vegetius' book "On military affairs" which describes in details the system of management of the navy of the Roman Empire. There is proved that Vegetius' book indicated the permanence of the relevant Roman organizational mechanisms, due primarily to the long absence of challenges and tasks for the Roman naval fleet during its complete domination of the seas of the Roman Empire. The approaches of the Romans to the shipbuilding, to the unification of tool of thair naval warfare, to the equipment of naval ships and vessels and their manning by crews are noted. The general approaches of that period to naval tactics and naval management, in particular in combat, are highlighted in the article. Also author proved the restrained attitude of the Roman State to the forms and conditions of usage the naval force, which undoubtedly and directly influenced the order of naval affairs of that time.

Вступ. Правова регламентація військового флоту у Стародавньому Світі є важливим питанням сучасної історії держави та права, особливо з урахуванням сучасних викликів. Вітчизняна історіографія як розвитку військово-морських сил, так і аспектів їх правового забезпечення є обмеженою. У цьому вимірі варто згадати лише окремі статті Г.А. Анцелевича та Б.В. Бабіна та вказати на відсутність спеціальних монографічних досліджень. У західних наукових школах ці питання підіймалися в окремих публікаціях істориків флоту починаючи з ХХ ст., але насамперед щодо конкретних першоджерел або певних історичних подій, а еволюція відповідного регулювання античних військово-морських сил у таких роботах системно не висвітлювалася.

Метою дослідження є визначення змісту й еволюції правової регламентації військово-морської діяльності у стародавні часи. Для вирішення цієї мети необхідно визначитися із розвитком відповідної історичної думки, оцінити значення відповідних праць і першоджерел для розвитку військово-морського права. Аналіз джерел і наукових праць із питань правової регламентації ведення воєнних дій на морі в античні часи свідчить про те, що більшість власне нормативних актів того періоду не збереглася. Водночас уявлення про стан такого нормативного забезпечення можна отримати завдяки аналізу релігійних текстів, літературних і філософських творів античності, а також трактатів із питань державного управління та військової тактики. Таким чином, у статті використано системний, історико-правовий і порівняльний методи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Першоджерела Стародавнього Єгипту свідчать про розуміння важливості належного організаційного ставлення до флоту. У повісті «Красномовний селянин», створеній близько 2100 р. до н.е., проводяться аналогії між справедливістю державного управління та стійкістю корабля [19, с. 53]. У промовах скаржника Хунанупа постійно вживаються метафори, пов'язані із судноплаванням, він називає свого супротивника перед фараоном «кораблем без кормчого» [1, с. 143]. У написі близько 1600 р. до н.е. цариця Хатшесуп порівнюється із канатами, які швартують метафоричне судно єгипетської державності, як «носовий канат півдня, причальний стовп і надійний трос для півночі» [29, с. 29].

Ці метафори потім постійно повторюються у різних епохах і цивілізаціях через очевидну аналогію корабля у морі із державою [13, с. 40], але, крім метафор, писемні джерела Стародавнього Єгипту говорять про порядок охорони морських караванів у Червоному морі військовими кораблями, про наслідки загибелі суден і про порядок

їх виготовлення [12, с. 89]. Досліджуючи питання тогочасного морського права, Шеллі Уачман висуває гіпотезу, що, попри не виявлення істориками писаних морських законів щодо поведінки на морі, тоді існувала як мінімум відповідна усна доктрина та визнані звичаї [29, с. 27].

Втім, військовий флот неодноразово згадується в описах перемог єгипетських фараонів, таких як звіт Камоса приблизно 1560 р. до н.е. щодо війни з гіксосами. Як впливає з цієї оповіді, флот використовувався єгиптянами насамперед як плавучі бази для десантів, а не як засіб боротьби на воді. Втім, Камос вказує, що «я не залишив жодної дошки від сотень кораблів із нового кедра, наповнених <...> численними бойовими сокирами з металу, я захопив їх усі» [2, с. 91]. Стела у Джебель-Баркалі описує дії фараона Тутмоса III у Середземному морі близько 1420 р. до н.е. та серед іншого акцентує на забезпеченні продовольством єгипетської армії через порти регіону [11, с. 90; 13, с. 43].

Також збереглося листування між угарітським царем Аммурапі та керманічем міста Аласії щодо військових дій на морі біля Кіпру, які мали форму набігів [24, с. 202]. Зокрема, керманіч Аласії писав, що «двадцять ворожих кораблів, не досягаючи гористого берега, не залишалися на місці, а швидко маневрували, та нам невідомо, де вони розбили табір». У відповіді Аммурапі скаржився, що «ворожі кораблі наближаються і спопеляють мої міста вогнем <...> якщо дізнаєшся про інші ворожі кораблі, прийшли мені звістку, щоб я знав» [29, с. 343–344]. Сусідній з угарітським царством володар хетів Суппілуліума II 1210 р. до н.е. писав у листі: «Проти мене виступали строєм кораблі Кіпру тричі для бою серед моря; я їх знищив, я захопив кораблі та серед моря віддав їх вогню». Втім, надалі той самий Суппілуліума II повідомляє про вдалий десант власних ворогів попри їх «знищення» [18, с. 254].

Досить детально у наявних першоджерелах описана перемога Рамзеса III над «народами моря» близько 1176 р. до н.е., коли єгиптянам вдалося перехопити ворожий флот біля узбережжя Ханаану та переслідувати його до гирла Нілу. Як описують ці події єгипетські написи, «ті, хто прийшов із моря, – всепоглинаюче полум'я зустріло їх у гирлі Нілу, їх підвели ближче, оточили та викинули на беріг, цілими грудми вбивали їх» [18, с. 256]. Після відновлення панування Єгипту в регіоні активних бойових кампаній на морі довго не велось. Втім, такий літературний твір, як «Мандри Уну-Амона» про події 1050 р. до н.е. вказує про припинення постачання деревини прибережними містами Середземномор'я єгиптянам для розбудови їхнього флоту та про зменшення кількості єгипетських кораблів. Примітно,

що автори твору сприймають цю ситуацію як злободенну та явно негативну для інтересів Єгипту [13, с. 46].

Відомості про регулювання морської діяльності в Індійському океані в античні часи є вкрай обмеженими та ґрунтуються на текстах грецьких істориків і на релігійних пам'ятках. Насамперед збереглися відомості про діяльність цивільних чиновників, котрі наглядають за судноплаванням, навадхіясів [8, с. 119; 13, с. 52], але наявність якихось повноважень цих чиновників у військовій сфері та з питань суднобудівництва залишаються для дослідників дискусійними [13, с. 49]. «Закони Ману» й «Архашастра» містять норми щодо регулювання торговельного судноплавання [13, с. 51; 25, с. 81], але аспекти війни на морі не згадуються. Тогочасні літературні твори, «Джатака про Самху» та «Джатака про Махаджанак», описують морські мандри головних героїв, зокрема із вказівкою про необхідні дії за умов загибелі суден у морі [13, с. 57; 25, с. 189].

Найпершим із виявлених літературних творів, де детально висвітлені події на морських суднах, призначених для війни, є «Іліада». Із цього твору Гомера можна скласти уявлення про приблизний лад на військових кораблях X–VIII ст. до н.е. Із його описів випливає, що кількість членів екіпажу приблизно відповідає кількості весел корабля та що судна призначалися швидше для перевезення військ, ніж для бойових дій на морі, а морських битв Гомер не описує узагалі. Втім, серед іншого в «Іліаді» описуються дії екіпажу судна під час заходу в гавань [7, с. 112]. Як повідомляє Фулідід, у часи архаїчної Греції військові дії на морі ототожнювалися із піратством, яке ще «не вважалося ганебним» [21, с. 37]. Лінкольн Пейн із цього питання вказує, що фінікійці та греки вже чітко розрізняли торгові та воєнні кораблі, і десь у IX ст. до н.е. виникло розуміння можливості знищення одних суден іншими, зокрема через тарани [13, с. 56].

Надалі порядок ведення воєнних дій на морі змінився через винайдення такого бойового корабля, як трірема, що мала три ряди гребців із різним режимом роботи та назвами (фаламіти, зевгіти та франіти) [10, с. 49]. Крім власне гребців до екіпажу трірем входили флейтисти, барабанщики, спостерігачі, керманіч палубної команди, певна кількість лучників і списарів. Керував таким судном тріерарх, який був заможним громадянином полісу, що платив екіпажу зарплатню за власний кошт, але від імені держави. Якщо у тріерарха не було власного морського досвіду, то фактичним командувачем корабля від його імені призначався досвідчений у військовій справі моряк [13, с. 61].

Сучасні автори констатують, що «ведення бою за допомогою трірем було відточеною наукою

і вимагало постійної практики; такий бій передбачав не тільки злагоджені зусилля від веслярів на кожному окремому судні, а й загальну злагодженість дій різних кораблів», адже судна вели бій різними шикуваннями (кільцем, кружлянням, проходженням через ворожий стрій, ударами з корми чи траверзу тощо) [5, с. 45]. Саме тому афінський державний діяч Перикл заявляв, що «морська справа є мистецтвом; ним неможливо займатися абияк, на дозвіллі; більш того, воно не залишає дозвілля ні для чого іншого». Важливість цієї справи він доводив через те, що «із нинішнім вашим флотом ніхто із земних владарів не спроможний стримати вас, куди б ви не мали наміру плисти» [13, с. 63; 21, с. 54].

Регламентация морської війни відображена Геродотом і Фулідідом під час їх аналізу подій грецько-перських війн. Геродот говорить, що Дарій перевозив свої сухопутні війська на власне бойових кораблях, але коней для кінноти – окремо на допоміжних суднах, наданих підпорядкованими містами, що перські командувачі ретельно опікувалися питаннями гаваней і розуміли, що «поразка флоту може тягнути й поразку армії» [6, с. 390]. Фулідід, досліджуючи діяння грецького командувача Фемістокла під час цих війн, констатував, що він зробив афінян «морською нацією», чим миттєво «заклав основу для імперії», «чий добробут ґрунтується на далекій морській торгівлі без посередників і чия могутність спирається на могутній флот» [21, с. 321; 13, с. 64]. Цікаво, що коли Фемістокл просив кораблів від тирана Сиракуз Гелона, той погодився надати свій флот, який тоді перевищував за чисельністю грецький, але за умови отримання ним командування усім об'єднаним військовим флотом греків, на що отримав відмову [6, с. 501; 13, с. 63].

Історики виявили пам'ятний камінь, датований 460 р. до н.е., на честь 177 воїнів-афінян, котрі «пали у боях на Кіпрі, в Єгипті, у Фінікії, у Галіях, в Егіні, у Мегаріді протягом року». Морська могутність Афін ґрунтувалася на утвореному в 478 р. до н.е. Делоському союзу, в рамках якого призначені афінцями посадовці, еллінотамії на острові Делос отримували від членів союзу данину, зокрема й кораблями [22, с. 61]. У наступних війнах зі Спартою напруга морської війни мала такий рівень, що у 405 р. до н.е. в афінському флоті «служили усі чоловіки воєнного віку, вільні та раби», а тогочасні спартанські флотоводці грожали афінцям «припинити ваш розпусний зв'язок із морем, адже воно належить нам» [13, с. 64; 30, с. 112].

Після поразок Афін у морських війнах у IV ст. до н.е. Платон та Аристотель гостро критикували «морську чернь», яку «вигодував» Фемістокл. Платон заявляв, що краще померти,

ніж запозичити спосіб життя моряків і «їх правдоподібні й охочі виправдання тому, щоб кинути зброю і пуститися у “не ганебну втечу”» [16]. Аристотель, у свою чергу, погоджувався із тим, що «володіння помірною військово-морською силою безумовно, йде на користь місту», але заявляв, що «число громадян у державі не потрібно збільшувати, оскільки немає необхідності наділяти морських воїнів цивільними правами» [9, с. 34; 13, с. 64].

Водночас ці самі філософи активно відстежували технічний розвиток флоту, застосування сіракузькими та карфагенськими корабельниками більш складних суден, ніж триреми, а саме полірем, квадирем і квінкерем. Ними, а також Плутархом констатовалося, що найбільш великі воєнні кораблі будувалися не стільки для практичних дій, скільки для демонстрації влади правителів [13, с. 69]. Таке ставлення для найбільш «потужних» кораблів стало традиційним як у часи античності [27, с. 78], так і надалі. Також вартою уваги є практика Родосу, яка полягала у системній боротьбі з піратами на морі та в розосередженні для цього власних військових кораблів малими флотиліями, із виділенням спеціальної категорії дозорних кораблів, таких як триемоля, що поступалася за бойовими спроможностями триремі, але була здатна боротися із піратськими суднами. Сучасні автори констатують, що, на відміну від Афін, родосці позиціонували завдання флоту не як засобу панування на морі, а як фактору безпечної морської торгівлі, йменуючи себе «захисниками не лише власної свободи, але й свободи усієї Греції» [13, с. 71].

Водночас у ті часи, як констатує Л. Пейн, питання відмінності морської сили піратів і «законної влади» ще було дискусійним і відображалося у багатьох творах, від Фукідида до Аврелія Августина [13, с. 71; 15, с. 51]. Втім, вже у Стародавньому Римі Цицероном уперше було сформувано тезу, за якою «морський розбійник належить не до ворогів держави, а до загальних ворогів всіх людей» [3, с. 78; 13, с. 81], що на тривалий період визначило специфіку завдань військового флоту у боротьбі з піратами.

Римляни, попри значний досвід морських битв під час формування власної імперії та громадянських війн, не здійснили істотного впливу на розвиток морської доктрини та регулювання діяльності бойових кораблів. Основний досвід римлян полягав у боротьбі з піратством, яке було практично винищене ними у регіоні, крім того, вони приділяли значну увагу правовій регламентації морської торгівлі [14, с. 46; 23, с. 95]. Також римляни пробували забезпечити морську безпеку держави через формування морських колоній – гарнізонів на триста родин кожен, звіль-

нених від військової служби та зобов'язаних знищувати будь-які недружні кораблі, які стають до берега у зоні їхньої відповідальності. Як вказують сучасні дослідники, хоча морським колоністам надавався статус римських громадян, вони жили «менш вільно та більш небезпечно» [13, с. 81; 28, с. 92].

Втім, саме у період римської «світової» держави, коли Середземномор'я стало на певний час «внутрішнім озером» імперії, питання морської війни стали окремо відображатися у працях із військової тактики. На початку II ст. н.е. ґрунтовний трактат «Про тактичні формування греків» написав римський військовий письменник Еліан Тактик, котрий обіцяв написати окрему працю про тактику морських битв (не збереглася). Водночас саме роботи Еліана прямо вплинули на розуміння військової справи арабами та візантіяцями [26].

Утім, найбільш вагомим для питань морської війни серед творів римських авторів слід визнати роботу «De re militari» («Про військову справу») Публія Флавія Веґеція Рената, написану протягом 390–410 рр. Цей трактат описує на підставі ретельно систематизованих автором першоджерел питання системи бойової підготовки, організації, озброєнь, бойових порядків і тактичних прийомів, включаючи правила морського бою [4]. Ця робота також багаторазово цитувалася, поширювалася та перевидавалася й істотно вплинула на розвиток наукових поглядів на військову справу [17, с. 41; 20, с. 120].

Веґецій розміщує коротку «морську» главу в кінці свого об'ємного твору та прямо пояснює, що під час викладення способів морської війни «слід бути стислим, адже вже давно море для нас спокійне, а з варварами ми воюємо лише на суходолі». Втім, цей автор зазначає, що «римський народ завжди мав наготові флот заради слави, користі та величі своєї держави, а не внаслідок потреб; саме для того, щоб ніколи не було такої необхідності, він завжди мав флот у готовності», додаючи, що «зазвичай біля Мізенського мису й у Равенні стояли легіони із флотом, щоб бути близько на випадок захисту міста [Риму], та щоб, коли того вимагатимуть обставини, без уповільнення, без об'їздів вони могли рушити на кораблях в усі частини світу», адже «у військових справах швидкість надає більше користі, ніж доблесть». Отже, за Веґецієм, Римська держава розділяла свої морські сили на два стратегічні та водночас оперативні напрями й утримувала морські бази невіддаленими від центру держави, але кількість римського флоту була фактично мінімальною [4].

Веґецій додає, що обидві флоти Римської держави, кампанійський та іонійський, перебували під владою спеціальних префектів, яким підпорядковувалися по десять трибунів, що командували

окремими когортами кораблів. Кожен окремий корабель (ними були зазвичай лібурни) мав керівника – наварха, «господаря корабля», котрий, крім інших обов'язків щодо корабля, мав «щодня піклуватися про те, щоб постійно проводити вправи з кормчими, веслярами та воїнами» [4]. Надалі Веґецій пояснює поширення у флоті імперії саме лібурнів через успішність їх застосування у битві при Акціумі під час громадянських війн і надає поради щодо вибору матеріалів для корабля та порядку його будівництва. Характерно, що, за Веґецієм, лібурни можуть мати від одного до п'яти рядів весел, та це не впливає на його загальні рекомендації щодо тактики їх застосування. Цей автор також додає, що до крупних лібурнів слід додавати розвідувальні кораблі, скафи, за допомогою яких «здійснюють раптові напади, іноді порушують вільне плавання та підвезення провіанту для ворожих кораблів і шляхом вистежування перехоплюють їх прибуття та їх плани» [4].

Ключовою відмінністю скафів Веґецій називає їх маскування, коли судно, паруси, канати, одяг екіпажу фарбується у «венетський колір», близький до морських хвиль. Визнаючи, що «від бурь і хвиль лібурни гинуть частіше й у більшій кількості, ніж від сили ворогів», автор акцентує на потребі дослідження «морської науки», зокрема вітрів, приливів, сезонів, а також морської обстановки – глибин, течій тощо. Веґецій пише, що «справа уміння матросів і кормчих – добре знати ті місця, за якими вони збираються плисти, та наявних там заток, щоб вони могли уникати небезпечних місць, прихованих і явних підводних каменів, мілин і піщаних банок» [4].

За цією роботою, від 11 листопада до 10 березня «моря для плавання закриті», а до 15 травня «все ще небезпечно буває плавати по морях, але не тому, щоб це лякало діяльну енергію купців, але тому що, коли військо пливе на лібурах, тут повинна бути проявлена велика обережність, ніж коли на сміливе плавання передчасно штовхає приватна нажива». Отже, римський морський флот не можна за таких обставин відносити до «володарів стихій», а битви він був готовим і спроможним вести зазвичай у прибережних водах і спокійному морі. Як пише Веґецій, «від наварха насамперед потрібна обачність, від кормчих – досвід, а від веслярів – сила їх рук, адже морська битва відбувається зазвичай у спокійному морі та лібурни, які би величезні не були, рухаючись не подувом вітру, а ударами весел, своїми носами вражають супротивників та уникають їх нападу, а в цьому разі перемогу дають сила рук веслярів і мистецтво керуючого кермом» [4].

Веґецій описує морські озброєння й акцентує на обладунках для моряків, потребах у машинах, знаряддях і механізмах, зокрема спеціальних для морського бою. Він вказує, що «на кшталт

сухопутних битв, бувають і тут раптові напади на малодосвідчених моряків або влаштовуються засідки поблизу від зручних для цієї мети вузьких проходів біля островів», «щоб погубити непередбачених». Як окремо вказує цей римський автор, «якщо матроси ворогів стомлені довгим веслуванням, якщо на них дме противний вітер, якщо хвилі йдуть проти ходу їх корабля, якщо вороги сплять, нічого не підозрюючи, якщо стоянка, яку вони займають, не має іншого виходу, якщо випадє бажаний випадок для битви, то до благодіяння долі треба приєднати силу рук і, скориставшись зручними обставинами, почати бій» [4].

Також Веґецій рекомендує у бою біля суші займати позицію з боку відкритого моря, а у бою у відкритому морі – будувати позицію серпом, із найбільш потужними суднами на флангах, але сам визнає цю науку «старовинною» (між битвою при Акціумі та твором Веґеція минуло чотириста років) і говорить про сучасне йому «дуже часте практичне застосування» малих військових суден (*Iusogiae*) на Дунаї, «де вони несуть сторожову службу у вигляді пікетів», однак не описує його та не аналізує [4].

Висновки з дослідження. Відомості про регламентацію військово-морської справи у Стародавніх Єгипті, Греції та Римі надають першоджерела у формі літературних пам'яток, написів, праць істориків і філософів стародавнього світу, хоча їх відображення у роботах сучасних науковців залишається недостатнім. Нормативне регулювання діяльності військового флоту існує практично із часів виникнення останнього, але нормативні акти зазначеного періоду, на жаль, не збереглися. Значущість флоту визнається вже у літературі єгипетського Стародавнього Царства, а перші відомості про практику морської війни збереглися у записах періоду війн єгиптян із «народом моря».

У державах Стародавньої Греції виникло розуміння не просто важливості військового флоту, але і його значущості стратегічного засобу внутрішньої та зовнішньої політики; винайдені греками концепції зробили безперечний вплив на подальший розвиток військово-морських сил світу. Аспекти регламентації морської війни класичного грецького періоду мітяться у працях Геродота та Фукідида. Вагомим джерелом знань про регламентацію діяльності військового флоту у стародавні часи є доктринальні праці римських авторів із військового мистецтва.

Особливе значення має відповідний розділ трактату Публія Веґеція «Про військову справу», який дає уявлення про систему управління військовим флотом Римської імперії. Слід визнати сталість відповідних організаційних механізмів римлян, зумовлену насамперед тривалою відсутністю викликів і завдань для римського флоту у період його повного домінування над морями

Імперії. Нині відомі підходи римлян до кораблебудування, уніфікації засобів ведення морської війни, спорядження кораблів і їх комплектації екіпажами, до морської тактики та до управління флотом, зокрема за бойових умов. Стримане ставлення Римської Імперії до форм та умов застосування морської сили прямо вплинуло на порядок регламентації військово-морської справи.

Література

1. Breasted J.H. Ancient Records of Egypt: The First Through the Seventeenth Dynasties. Chicago : University of Illinois Press, 2001. Vol. 1. 400 p.
2. Casson L. Ships and Seamanship in the Ancient World. London : Princeton University Press, 2014. 576 p.
3. Cicero M.T. Letters to Atticus. Cambridge : Harvard University Press, 1999. 352 p.
4. De Re Militari by Vegetius: Complete Official Edition / ed. by Harper-McLaughlin Adet. London : Concord, 2019. 122 p.
5. Haldon J. Military Service, Military Lands, and the Status of Soldiers: Current Problems and Interpretations. *Dumbarton Oaks Papers*. 1993. Vol. 47. P. 1–67.
6. Herodotus. The Histories / red. by John M. Marincola. London : Penguin Classics, 2003. 784 p.
7. Homer's Iliads in English / by Tho. Hobbes of Malmsbury. London : Printed for W. Crook, 1676. 384 p.
8. Kautilya's Arthashastra. New Delhi : Jaico Publishing House, 2009. 216 p.
9. McGregor M. The Athenians and Their Empire. Vancouver : UBC Press, 1987. 219 p.
10. Morrison J.S., Coates J.F. The Athenian Trireme: The History and Reconstruction of an Ancient Greek Warship. London : Cambridge University Press, 1986. 296 p.
11. Hornung E. History of Ancient Egypt: An Introduction. Ithaca : Cornell University Press, 1999. 400 p.
12. Ocean Passages for the World. London : Royal Navy, 1973. 258 p.
13. Paine L. The Sea and Civilization. A Maritime History of the World. London : Vintage, 2015. 800 p.
14. Pauli Sententiae: A Palingenesia of the Opening Titles as a Specimen of Research in West Roman Vulgar Law / ed. by Ernst Levy. London : Cornell University Press, 1945. 130 p.
15. Pennell C.R. Bandits at Sea: A Pirates Reader. New York : NYU Press, 2001. 400 p.
16. Plato. Laws. Transl. by Benjamin Jowett. URL: <https://www.gutenberg.org/files/1750/1750-h/1750-h.htm>.
17. Reddé M. Mare nostrum. Les infrastructures, le dispositif et l'histoire de la marine militaire sous l'empire romain. Rome : Ecole Française de Rome, 1986. 760 p.
18. Redford D.B. Egypt, Canaan, and Israel in Ancient Times. Princeton : Princeton University Press, 1992. 512 p.
19. Simpson W.K. The Literature of Ancient Egypt: An Anthology of Stories, Instructions, Stelae, Autobiographies, and Poetry. London : Yale University Press, 2003. 598 p.
20. Stadter P.A. The Ars Technica of Arrian: Tradition and Originality. *Classical Philology*. 1978. Vol. 73. № 2. P. 117–128.
21. Strassler R.B. The Landmark Thucydides: A Comprehensive Guide to the Peloponnesian War. Riverside : Free Press, 1996. 752 p.
22. Strauss B. The Battle of Salamis: The Naval Encounter that Saved Greece and Western Civilization. New York : Simon & Schuster, 2005. 294 p.
23. Suetonius. The Twelve Caesars. London: CSI Publishing Platform, 2013. 222 p.
24. The Ancient Near East: An Anthology of Texts and Pictures / ed by James B. Pritchard. Princeton : Princeton University Press, 2010. 656 p.
25. The Laws of Manu / ed. by Wendy Doniger. London : Penguin Classics, 2000. 368 p.
26. The Tactics Of Aelian: Comprising The Military System Of The Grecians. Charleston : Nabu Press, 2011. 432 p.
27. The works of Lucian of Samosata, in four volumes; complete with exceptions specified in the preface / Transl. by H.W. Fowler and F.G. Fowler. Oxford : Clarendon Press, 1949. Vol. II. 219 p.
28. Thiel J.H. A History of Roman Sea-Power before the Second Punic War. Amsterdam : North-Holland Publishing, 1946. 456 p.
29. Wachsmann Sh. Seagoing Ships and Seamanship in the Bronze Age Levant. London : Chatam Publishing 1998. 415 p.
30. Xenophon. A History of My Times / ed. By George Cawkwell. London : Penguin Classics, 1979. 432 p.

References

1. Breasted J. H. Ancient Records of Egypt: The First Through the Seventeenth Dynasties. Chicago: University of Illinois Press, 2001. Vol. 1. 400 p.
2. Casson L. Ships and Seamanship in the Ancient World. London: Princeton University Press, 2014. 576 p.

3. Cicero M.T. Letters to Atticus. Cambridge: Harvard University Press, 1999. 352 p.
4. De Re Militari by Vegetius: Complete Official Edition ; ed. by Harper-McLaughlin Adet. London: Concord, 2019. 122 p.
5. Haldon J. Military Service, Military Lands, and the Status of Soldiers: Current Problems and Interpretations. *Dumbarton Oaks Papers*. 1993. Vol. 47. P. 1–67.
6. Herodotus. The Histories ; red. by John M. Marincola. London: Penguin Classics, 2003. 784 p.
7. Homer's Iliads in English ; by Tho. Hobbes of Malmsbury. London: Printed for W. Crook, 1676. 384 p.
8. Kautilya's Arthashastra. New Delhi: Jaico Publishing House, 2009. 216 p.
9. McGregor M. The Athenians and Their Empire. Vancouver: UBC Press, 1987. 219 p.
10. Morrison J.S., Coates JF. The Athenian Trireme: The History and Reconstruction of an Ancient Greek Warship. London: Cambridge University Press, 1986. 296 p.
11. Hornung E. History of Ancient Egypt: An Introduction. Ithaca: Cornell University Press, 1999. 400 p.
12. Ocean Passages for the World. 3rd Ed. London: Royal Navy, 1973. 258 p.
13. Paine L. The Sea and Civilization. A Maritime History of the World. London: Vintage, 2015. 800 p.
14. Pauli Sententiae: A Palingenesia of the Opening Titles as a Specimen of Research in West Roman Vulgar Law; ed. by Ernst Levy. London: Cornell University Press, 1945. 130 p.
15. Pennell C. R. Bandits at Sea: A Pirates Reader. New York: NYU Press, 2001. 400 p.
16. Plato. Laws. Transl. by Benjamin Jowett. URL: <https://www.gutenberg.org/files/1750/1750-h/1750-h.htm>
17. Reddé M. Mare nostrum. Les infrastructures, le dispositif et l'histoire de la marine militaire sous l'empire romain. Rome: Ecole Française de Rome, 1986. 760 p.
18. Redford D.B. Egypt, Canaan, and Israel in Ancient Times. Princeton: Princeton University Press, 1992. 512 p.
19. Simpson W.K. The Literature of Ancient Egypt: An Anthology of Stories, Instructions, Stelae, Autobiographies, and Poetry. London: Yale University Press, 2003. 598 p.
20. Stadter P.A. The Ars Technica of Arrian: Tradition and Originality. *Classical Philology*. 1978. Vol. 73. № 2. P. 117–128.
21. Strassler R.B. The Landmark Thucydides: A Comprehensive Guide to the Peloponnesian War. Riverside: Free Press, 1996. 752 p.
22. Strauss B. The Battle of Salamis: The Naval Encounter that Saved Greece and Western Civilization. New York: Simon & Schuster, 2005. 294 p.
23. Suetonius. The Twelve Caesars. London: CSI Publishing Platform, 2013. 222 p.
24. The Ancient Near East: An Anthology of Texts and Pictures: ed by James B. Pritchard. Princeton: Princeton University Press, 2010. 656 p.
25. The Laws of Manu: ed. by Wendy Doniger. London: Penguin Classics, 2000. 368 p.
26. The Tactics Of Aelian: Comprising The Military System Of The Grecians. Charleston: Nabu Press, 2011. 432 p.
27. The works of Lucian of Samosata, in four volumes; complete with exceptions specified in the preface. Transl. by H.W. Fowler and F.G. Fowler. Oxford: Clarendon Press, 1949. Vol. II. 219 p.
28. Thiel J.H. A History of Roman Sea-Power before the Second Punic War. Amsterdam: North-Holland Publishing, 1946. 456 p.
29. Wachsmann Sh. Seagoing Ships and Seamanship in the Bronze Age Levant. London: Chatam Publishing 1998. 415 p.
30. Xenophon. A History of My Times ; ed. By George Cawkwell. London: Penguin Classics, 1979. 432 p.